

PŘEDMLUVA

(z tištěné formy PD)

Předkládáme zpracování výsledků statistiky pohybu obyvatelstva v republice Československé v roce 1954. Tento rok byl pro čs. demografickou statistiku významný tím, že uplynulo 170 let od zavedení statistiky přirozeného pohybu obyvatelstva v českých zemích (roku 1784) a 35 let od prvního celostátního zpracování jejích výsledků za celý stát (prvé zpracování je za rok 1919).

Zpracování statistiky pohybu obyvatelstva v roce 1954 navázalo na zpracování dřívějších let, avšak byly provedeny některé změny vyplývající jednak ze změn v administrativním rozdělení území (v souvislosti s volbami do národních výborů v květnu 1954), jednak z převedení definitivního zpracování statistiky mechanického pohybu (stěhování) na strojové zpracování, které umožnilo mnohem bohatší využití získaných podkladů o migraci.

V oboru statistiky zemřelých mělo veliký význam zavedení nového tiskopisu „List o prohlídce mrtvého“ jako úředního dokladu o úmrtí a příčině smrti. Ministerstvo zdravotnictví jej zavedlo s platností od 1. ledna 1954 oběžníkem pro krajské národní výbory, poř. č. 537/1953, a pověřenectvo zdravotnictví poř. č. 592/1953. Oběžníky nahradily nedávno sjednocený tiskopis „Léčebný a ohledací list“ zdokonaleným formulářem, do něhož byla pojata i různá potvrzení, pro něž dříve existovaly zvláštní tiskopisy (povolení k převozu, povolení k pohřbu žehem). Novými předpisy bylo lékařům předepsáno, aby pro jednoznačnější kódování (vyznačování) příčin smrti byla podtrhována nejzávažnější příčina ve všech případech, kdy bylo na listě uváděno několik diagnos, tak aby statistické zpracování obsahovalo třídění skutečně hlavních, nejdůležitějších příčin smrti. Tento předpis však nebyl vždy respektován a tak i nadále bylo třeba používat selekčních tabulek pro stanovení přednostní příčiny ve všech případech, kdy lékař uvedl několik diagnos, aniž některou podtrhl. Při statistickém zpracování bylo v roce 1954 prvně respektováno, zda příčina smrti byla stanovena na základě pitvy nebo zda šlo o diagnosu klinickou. Je ovšem třeba říci, že procento pathologicko-anatomických diagnos, jak vyplývá z tabulky 6. oddílu příčin smrti (12,3%, 16,0% v českých zemích, 1,8% na Slovensku) nevyjadřuje skutečné procento pitvaných osob, protože značná část matrikářů na výkaze o úmrtí nevyznačovala, zda jde o diagnosu pitevní nebo klinickou. Uvedená procenta jsou tedy jen spodní hranicí diagnos ověřených pitvou.

Pro třídění přirozeného pohybu mělo význam vládní usnesení ze dne 27. července 1954 č. 1410, podle něhož napříště nemá být úřady požadováno sdělení o náboženském vyznání osoby. Z toho důvodu bylo i v demografické statistice upuštěno od zjišťování a zpracovávání tohoto znaku.

Pro statistiku vnitřního i zahraničního stěhování měla veliký význam dohoda Státního úřadu statistického s ministerstvem vnitra o tom, že od 1. července 1954 budou orgány veřejné bezpečnosti poskytovat Okresním službám Státního úřadu statistického podklady pro zpracování migrace cizích státních příslušníků a osob bez státní příslušnosti,

kteřé dosud unikaly statistickému zpracování mechanického pohybu obyvatelstva. Na to třeba pamatovat při event. srovnávacích studiích o migraci.

Územní změny. Pro zpracování výsledků a jejich publikaci podle územních administrativních jednotek měly význam tyto právní normy: Zákon č. 13/1954 Sb. o národních výborech, který vyčlenil území hl. města Prahy, města Bratislavy a Vysokých Tater z pravomoci krajských národních výborů a postavil Ústřední národní výbor v hl. m. Praze a v městě Bratislavě na roveň krajským národním výborům a Městský národní výbor ve Vysokých Tatrách podřídil v stupni stejné podřízenosti sboru pověřenců. Obvodní národní výbory v hl. m. Praze a v městě Bratislavě byly postaveny na roveň okresním národním výborům. Pro statistické zpracování z toho vyplynulo, že od roku 1954 jsou data za město Bratislavu tříděna a zpracovávána samostatně jako „statistický kraj“ (podobně jako již dříve za hl. m. Prahu). Území Vysokých Tater je však i nadále pro svou malou lidnatost považováno za rovné území okresu.

Dalšími právními normami bylo vládní nařízení č. 16/1954 Sb. o územních změnách obvodů některých národních výborů, nariadenie Sboru povereníkov č. 1/1954 Zb., ktorým sa vytvárajú na území mesta Bratislavy mestské obvody a obvodně národně výbory a nariadenie Sboru povereníkov č. 2/1954 Zb. o niektorých zmenách v územnej organizácii okresov a mest na Slovensku v dôsledku zrušenia jednotných národných výborov. Obě posledně jmenované normy prováděly likvidaci dřívějších jednotných národních výborů (pro okres a město v sídle KNV), které spravovaly město a okres, a rozdělily územní obvody bývalých JNV na územní obvody městských národních výborů a územní obvody okresních národních výborů. Přitom byly provedeny i některé změny, dotýkající se přímo dosavadních hranic krajských měst. V městě Bratislavě vznikly čtyři územní obvody. Zároveň byly uskutečněny menší úpravy dosavadních krajských hranic. Při publikování výsledků jsou tyto změny respektovány tím, že uvádíme data za území města a území okresu odděleně (dosud byly údaje za obě území udány jako celek a z toho vyčleněny údaje za příslušné město). Způsob publikace (např. Jihlava - město resp. Jihlava - okolí) je dán potřebami statistické přehlednosti a neopírá se o právní normu. Právní úprava byla provedena s účinností od 17. května 1954, v statistickém zpracování však musila být respektována jako by k ní došlo již 1. ledna 1954.

V důsledku těchto změn i změn provedených jinými předpisy v roce 1954, jakož i následkem růstu obcí došlo pro rok 1954 ještě k těmto změnám v publikaci výsledků podle územních jednotek: ze skupiny desetitisícových měst odpadlo město Bohumín, které bylo rozloučeno v obce Bohumín, Nový Bohumín, Pudlov, Skřečůň a Záblatí, a město Turzovka, která byla rozloučena do obcí Korňa, Klokočov, Dlhá nad Kysucou a Turzovka. Naproti tomu přirozeným a mechanickým růstem přibyla do této skupiny měst města Ústí nad Orlicí a Šternberk. Název obce a sídla okresního národního výboru Sered byl změněn na Sered' (Úradný vestník čiastka 1/1954).

Povolání. K významné změně dochází v publikaci dat o povolání a sociálních skupinách. Dosavadní třídění resp. publikace obsahovala jednotlivé úseky (skupiny) povolání roztržďené zároveň podle sociálních skupin. Některé takto vzniklé položky byly bez většího statistického významu. Z toho důvodu přikročujeme při publikování k systému t. zv. socioprofesionálních skupin, a vedle toho ovšem i sociálních skupin, jejichž názvy

úmyslně navazujeme na předchozí publikační způsob. Z hlediska třídního je možno sestavit data o pohybu obyvatelstva za sociální skupiny, avšak skupinu „samostatných“ nemůžeme rozdělit na skupinu kapitalistů a drobných výrobců; sociální skupinu „úředníků“ naproti tomu je možno považovat za rovnocennou skupině „intelligence“. Proti dosavadním 35 skupinám jednotlivých povolání kombinovaných se sociálním postavením (plus skupina bez povolání a skupina bez údaje povolání) uveřejňujeme nyní data v sestavě 12 socioprofesionálních skupin (plus skupina bez údaje povolání, kam patří i osoby bez povolání) a vždy ještě zvláště data za každou sociální skupinu odděleně jako tomu bylo dříve, při čemž zmizela skupina odborných zaměstnanců (dřívější „zřizenci“). Tato skupina byla všude sloučena se skupinou dělníků v jedinou dělnickou skupinu.

Náplň jednotlivých socioprofesionálních skupin je ve srovnání s dříve uveřejněnými daty (viz tabulky o povolání v Čs. statistice sv. 2) tato:

1. Průmysloví dělníci - dř. průmysloví dělníci a odborní zaměstnanci (dílovedoucí, mistři) průmyslových povolání.
2. Zemědělstí dělníci - dř. zemědělstí dělníci a odborní zaměstnanci zemědělských povolání.
3. Dopravní dělníci - dř. dopravní dělníci a odborní dopravní zaměstnanci (zřizenci).
4. Ostatní dělníci - dř. obchodní dělníci a odb. obchodní zaměstnanci (zřizenci), administrativní odb. zaměstnanci (zřizenci), zdravotničtí dělníci a odb. zaměstnanci (zřizenci), zřizenci a pomocné síly v oboru umění a školství, dělníci a zřizenci osobních služeb.
5. Techničtí pracovníci - dř. technická a technickoúřednická povolání průmyslová (úředníci v průmyslových povoláních a 60% úředníků z dopravy v českých zemích, resp. 70% na Slovensku).
6. Administrativní úředníci - všichni administrativní úředníci (správníci-úředníci) a dř. úředníci v dopravě (avšak pouze 40 % v českých zemích a 30 % na Slovensku).
7. Zdravotní a sociální pracovníci - dř. úřednická kategorie zdravotníků a sociálních pracovníků.
8. Učitelé, vědci a umělci - dř. úřednická kategorie učitelů, vědců a umělců.
9. Družstevní zemědělci - dř. družstevní zemědělci.
10. Ostatní družstevníci - dř. družstevníci v průmyslových povoláních, v dopravních povoláních, obchodních povoláních a v povoláních osobních služeb.
11. Samostatní zemědělci - dř. samostatní zemědělci.
12. Ostatní samostatní - dř. samostatní ve všech povoláních kromě zemědělců.

Sociální skupiny byly pro rok 1954 vytvořeny pouze čtyři: sociální skupina dělníků vznikla sloučením dosavadní skupiny dělníků a skupiny dílovedoucích a mistrů (resp. odborných zaměstnanců podle terminologie užívané do roku 1953). Skupina úředníků (intelligence) i skupina družstevníků a samostatných zůstává však stejnorodá jako v dřívějších publikacích.

Tyto úpravy nerespektují bez výjimky požadavky kladené na klasifikaci povolání, avšak považovali jsme za vhodné zachovat škálu jen s malými změnami, aby byla možnost srovnání s dřívějším vývojem. Je vhodné poznamenat, že i nadále pod pojmem povolání máme na mysli t. zv. osobní povolání (subjektivní povolání), nikoliv příslušnost k hospodářskému odvětví ve smyslu organizace národního hospodářství.

Další změny uvádíme podle příslušných oddílů pramenného díla.

Retrospektivní data v úvodních tabulkách byla doplněna sloupcem o nezralých plodech (do 2500 g resp. 48 cm u jednoduchých porodů a do 1800 g resp. 45 cm u porodů vícерčat) a údaje o stěhování se uveřejňují nyní odděleně za vnitřní a zahraniční stěhování. Tabulka je doplněna posledními definitivními výsledky, pokud byly již zpracovány. Pro rok 1954 jsme zařadili retrospektivní tabulku s toutéž náplní za kraje.

Sňatky. V tabulce 1. byly změněny věkové hranice tak, že u ženichů není prvou hranicí věk 21 let (do roku 1950 hranice zletilosti a svéprávnosti), ale demografická hranice 20 let, a u nevěst uvádíme nejmladší věkovou skupinu za nevěsty do 18 let (od roku 1950 věk zletilosti). Rovněž v tab. 3. byly věkové hranice přizpůsobeny jednak novému občanskému právu, jednak demografickým hranicím (věk 20 let). Tab. 5. a 6. (povolání snoubenců) byly upraveny podle nové škály socioprofesionálních skupin (to platí ostatně o všech příslušných tabulkách jednotlivých oddílů).

Narození. V tabulce 18. o narozených podle vitality, pohlaví, legitimacy a váhy dětí jsou data publikována podle úseků povolání a nikoli podle socioprofesionálních skupin. Je to proto, že z dřívějších dat (uveřejněných za rok 1953) by nebylo možno dnešní socioprefesionální skupiny sestavit, takže by byla porušena jejich srovnatelnost.

Zemřelí. V oddíle nebylo provedeno změn, kromě u tabulek se znakem povolání.

Příčiny smrti. Tab. 6. byla u úhrnu jednotlivých položek „Malého seznamu“ příčin smrti (1948) doplněna počtem pitevních diagnos podle pohlaví.

Rozvody a prohlášení neplatnosti manželství. V tab. 1. bylo u státní příslušnosti upuštěno od publikování údajů o jiných než čs. státních příslušnících a ponechán jen počet rozvedených manželství a prohlášených za neplatné, kde jedna nebo obě strany měly čs. státní příslušnost. Rovněž bylo upuštěno od publikace dat o civilní nebo náboženské formě uzavření manželství, protože povinným civilním sňatkem automaticky klesá procento rozvedených manželství uzavřených před církevním orgánem. Nově byla zařazena tabulka o vzájemném věku rozvedených manželů (tab.2.) jako obdoba této tabulky v oddíle sňatků (tab. 2a., 2b.). Naproti tomu odpadla tabulka o rozvodech podle druhu předchozího rozvodu (dobrovolný nebo nedobrovolný rozvod). Stalo se to proto, že

počet rozvodů (podle nového práva) povolený na základě předchozího rozvodu (podle starého rodinného práva) je statisticky bezvýznamný.

Stěhování. Tento oddíl se liší od předchozích let nejpodstatněji. Stěhování za rok 1954 bylo prvně zpracováno na statistických strojích, což umožnilo mnohem širší způsob zpracování. Protože mechanický pohyb znamená změnu místa v prostoru, je samozřejmé, že většina tabulek má jako hlavní třídící hledisko určitý územní detail. V publikaci není možno vyčerpát pro rozsáhlost tabulek všechny vzájemné kombinace (na příklad stěhování z okresu do okresu podle okresů nového a starého bydliště); některá třídění toho druhu proto zůstávají v rukopisných pramenech. Je třeba opakovat, že ve vnitřním i zahraničním stěhování jsou od 1. července 1954 zahrnuty i přesuny obyvatelů nemajících čs. státní příslušnost. Tím byla opět zpřesněna data pro bilanci obyvatelstva a výpočet jeho stavu ve všech územních jednotkách.

Statistické a publikační práce na tomto svazku řídil po vědecké stránce Dr. Vladimír Srb a Ing. Milan Kučera ve spolupráci s M. Krátkou na úseku sňatků, narozených a rozvodů (třídění rozvodů a neplatných manželství provedlo statistické oddělení ministerstva spravedlnosti za vedení Dr. Z. Müllera), s. Fr. Podhorou na úseku zemřelých a příčin smrti, s. R. Jelínkovou na úseku stěhování a s. Fr. Ďurďovičem za Slovensko.

Rukopis tohoto svazku byl odevzdán do tisku v únoru 1958.

V Praze v únoru 1958.

Dr. František Fajfr,
předseda Státního úřadu statistického

Dr. Otto Kozák,
vedoucí odboru 22 - Obyvatelstvo